

АНОТАЦІЯ

Тацакович У. Т. Лінгвокогнітивні засади відтворення інтертекстуальності в перекладі українською мовою (на матеріалі англomовної художньої прози ХХ–ХХІст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія. – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2020.

Дисертаційна праця зосереджує увагу на лінгвокогнітивних аспектах аналізу явища інтертекстуальності та її відтворення в перекладі з англійської мови українською.

Актуальність теми зумовлена необхідністю окреслення теоретико-методологічного підґрунтя дослідження інтертекстуальності у світлі когнітивної лінгвістики й когнітивного перекладознавства й здійснення практичного лінгвокогнітивного аналізу відтворення інтертекстуальності в перекладі з англійської мови українською.

Об'єктом дослідження виступають інтертекстуальні одиниці в англomовних художніх текстах та їхні наявні відповідники українською мовою.

Предметом дослідження є лінгвокогнітивні особливості відтворення інтертекстуальних одиниць в перекладі з англійської мови українською.

Метою роботи є дослідження відтворення інтертекстуальності в українських перекладах англomовної художньої прози ХХ – поч. ХХІ ст. із застосуванням інструментарію когнітивного перекладознавства.

Матеріалом дослідження слугували тексти англomовної художньої прози ХХ – поч. ХХІ ст. (30 романів) та відповідна кількість їхніх українських перекладів загальним обсягом 16 тис. друкованих сторінок. Методом суцільної вибірки із цих текстів було виокремлено 1010 інтертекстуальних одиниць англійською мовою та 1004 їхні українські відповідники.

Наукова новизна дисертаційної праці полягає у застосуванні інструментарію фреймової семантики й теорії динамічної пам'яті Р. Шенка для дослідження відтворення інтертекстуальності в перекладі з англійської мови українською. У роботі вперше: запропоновано визначення інтертекстуальності як когнітивної категорії у світлі фреймової семантики й теорії динамічної пам'яті Р. Шенка; здійснено розмежування понять «цитата», «алюзія», «ремінісценція» за ступенем відповідності між текстуальним й інтертекстуальним фреймами; вироблено методику лінгвокогнітивного перекладацького аналізу інтертекстуальних одиниць, де критерієм оцінки якості перекладу є ступінь когнітивної еквівалентності; визначено лінгвокогнітивні тактики та прийоми перекладу інтертекстуальних одиниць.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у доповненні теоретико-методологічної бази когнітивного перекладознавства (методика лінгвокогнітивного перекладацького аналізу, лінгвокогнітивні тактики та прийоми перекладу) й когнітивної поетики (лінгвокогнітивна концепція інтертекстуальності). **Практичне значення дослідження** полягає у тому, що результати дисертаційної праці можуть бути використані в лекційних курсах з теорії і практики перекладу; спецкурсах з актуальних проблем художнього перекладу, практики перекладу, когнітивного перекладознавства, когнітивної поетики; для написання наукових робіт. Дослідження має практичну цінність для перекладачів, що працюють в галузі художнього перекладу.

Теоретико-методологічною основою дослідження слугували праці з теорії міжтекстових зв'язків (М. Бахтін, Ю. Крістева, У. Еко, А. Попович, Н. П'єге-Гро, Н. Фатеева, О. Б. Ярема), когнітивної лінгвістики (Р. Ленекер, Дж. Лакофф, Л. Талмі, М. Джонсон, Р. Гібс, Ч. Філлмор, В. Вуд, Е. Крофт), когнітивної поетики (З. Ковечеш, З. Бен-Порат, Т. Карпенко-Секоум), когнітивного перекладознавства (А. Нойберт, Г. Шрив, П. Кусмаул, П. Зікінгер, А. Рохо-Лопез, Б. Левандовська-Томащик, Т. А. Янссен-Фесенко, О. В. Дзера, В. Г. Ніконова), теорії динамічної пам'яті (Р. Шенк), теорії перцептивних символічних систем (Л. Барсалу), симуляційної семантики (Б. Берген, Р. Зваан).

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження інтертекстуальності та її відтворення в перекладі» розглянуто наявні теорії інтертекстуальності та підходи до перекладу інтертекстуальних одиниць, обґрунтовано лінгвокогнітивне визначення цитати, алюзії та ремінісценції в контексті фреймової семантики й теорії динамічної пам'яті Р. Шенка.

У світлі представленої концепції, в основі згадування й індивідуальної інтерпретації міжтекстових зв'язків лежить взаємодія між когнітивними структурами, що містять інформацію про одноразові й повторювані ситуації з індивідуального досвіду людини. Згадування попередньої інформації відбувається через знаходження аналогічних індексів у вже наявній у пам'яті когнітивній структурі, яка «постачає» ресурси для інтерпретації нової інформації (перехресне мапування). Когнітивну структуру, що зберігає у свідомості людини епізод з певного тексту, запропоновано називати текстуальним фреймом, а ту, що активується під час читання тексту з інтертекстуальним вкрапленням — інтертекстуальним фреймом. Інтертекстуальність реалізується як перехресне аналогічне мапування між інтертекстуальним і текстуальним фреймами й вербалізується у формі інтертекстуальних одиниць.

У контексті розширеної концепції інтертекстуальності міжфреймове мапування, зважаючи на характер зв'язку, може реалізуватися у різноманітні форм. Градацію від максимального до мінімального ступеня відповідності між фреймами найточніше репрезентує тріада «цитата – алюзія – ремінісценція». Цитата, алюзія та ремінісценція є мовними висловами, що активують повне (цитата), часткове (алюзія) та вільне (найбільш імпліцитне) часткове мапування між текстуальним й інтертекстуальним фреймами на основі структурної та/або ідейно-тематичної подібності.

У другому розділі «Методологічні засади лінгвокогнітивного аналізу відтворення інтертекстуальності в перекладі» окреслено методологічні засади дослідження перекладу інтертекстуальних одиниць, викладено методику лінгвокогнітивного перекладацького аналізу.

Процес перекладу полягає у трансфері фреймової інформації й ментальної образності між концептуальними системами. Успішність результату перекладу залежить від ступеня концептуального зсуву між концептуальними системами мови оригіналу й перекладу, рівня професійної й міжкультурної компетентностей перекладача, обсягу когнітивних ресурсів перекладача, характеру відмінностей між індивідуальними когнітивними стилями автора і перекладача, декодування прагматичного потенціалу вихідного тексту. Критерієм оцінки перекладу є ступінь когнітивної еквівалентності, що може бути високим (повноцінне відтворення фреймового мапування та ментальної образності), середнім (безперешкодна активація вихідної структури, незважаючи на зміни ментальної образності), низьким (модифікація ментальної образності, що призводить до втрати необхідних для інтерпретації компонентів мапування тексту-джерела).

У *третьому розділі* «Лінгвокогнітивні особливості відтворення інтертекстуальності в перекладі з англійської мови українською» проілюстровано застосування методики лінгвокогнітивного перекладацького аналізу інтертекстуальних одиниць і ступеневої концепції когнітивної еквівалентності на прикладі текстів англійської художньої прози ХХ – поч. ХХІ ст. та їхніх українських перекладів. Виокремлено й описано лінгвокогнітивні тактики та прийоми відтворення інтертекстуальних одиниць в перекладі з англійської мови українською.

З'ясовано, що найчастіше застосовуваними лінгвокогнітивними тактиками перекладу інтертекстуальних одиниць з англійської мови українською є *повне відтворення вихідного фреймового мапування зі збереженням мовної форми інтертекстуальної одиниці (66%)* й *тактика повного відтворення фреймового мапування, незважаючи на модифікацію мовної форми інтертекстуальної одиниці (24%)*. Обидві тактики корелюють із стратегією форенізації.

Тактика *повного відтворення вихідного фреймового мапування зі збереженням мовної форми інтертекстуальної одиниці* забезпечує досягнення

високого ступеня когнітивної еквівалентності та передбачає застосування таких прийомів: 1) використання наявного перекладу інтертекстуальної одиниці (з вказівкою на джерело чи без), якщо він зберігає ментальну образність оригіналу й не впливає на інтерпретацію; 2) авторський переклад (з вказівкою на джерело чи без), що не модифікує ментальний образ інтертекстуальної одиниці та відтворює усі компоненти фреймового мапування ВТ. У результаті дослідження виявлено, що високий ступінь когнітивної еквівалентності є найбільш характерним для перекладу алюзій на відомих осіб, літературні твори і персонажі, історичні події тощо у зв'язку з переважно лаконічною формою їхньої текстової репрезентації (одне слово, словосполучення).

Тактика *повного відтворення вихідного фреймового мапування із модифікацією мовної форми інтертекстуальної одиниці* забезпечує досягнення середнього ступеня когнітивної еквівалентності та передбачає застосування таких прийомів: 1) використання наявного перекладу інтертекстуальної одиниці (з вказівкою на джерело чи без), що вносить модифікації до вихідного ментального образу, які не впливають на інтерпретацію фрагмента з інтертекстуальною одиницею; 2) авторський переклад (з вказівкою на джерело чи без) за умови, якщо зміни ментального образу інтертекстуальної одиниці не впливають на інтерпретацію вихідного фрагмента; 3) доповнення ментальної образності й слотової структури вихідного мапування через уведення додаткових елементів змісту. Середній ступінь когнітивної еквівалентності є найбільш характерним для перекладу цитат і ремінісценцій з огляду на їхню переважно багатокомпонентну форму текстової репрезентації, що зумовлює зміни мовної форми й, відповідно, ментального образу.

Лінгвокогнітивна тактика *часткової активації вихідної структури через модифікацію форми інтертекстуальної одиниці (4%)*, результатом якої є неповноцінне відтворення фреймового мапування тексту-джерела, співвідноситься зі стратегією форенізації (якщо інтертекстуальна одиниця в перекладі є відомою для представників вихідної культури) або доместикації (якщо інтертекстуальна одиниця в перекладі є специфічною для цільової

культури). Для перекладу з використанням цієї тактики характерний низький ступінь когнітивної еквівалентності. Прийомами, застосовними в межах цієї тактики, є такі: 1) використання наявного перекладу або авторський переклад інтертекстуальної одиниці (що була раніше перекладена), що не відтворює усіх компонентів фреймового мапування вихідного тексту й змінює інтерпретацію; 2) авторський переклад інтертекстуальної одиниці (з вказівкою на джерело), яка не перекладена українською та містить модифікації ментального образу, що впливають на інтерпретацію; 3) заміна іншою інтертекстуальною одиницею (відомою для представників вихідної культури), що має спільні компоненти з вихідною; 4) заміна іншою інтертекстуальною одиницею (специфічною для представників цільової культури), що має спільні компоненти з вихідною.

Відсутність когнітивної еквівалентності (6%) є результатом опущення інтертекстуальної одиниці; авторського перекладу інтертекстуальної одиниці (яка вже була перекладена), що містить суттєві зміни ментальної образності, призводячи до нейтралізації інтертекстуальності; заміни іншою інтертекстуальною одиницею, що не має з вихідною спільних компонентів, потрібних для інтерпретації.

Дисертаційна праця відкриває *перспективу для подальших досліджень*, що полягає у лінгвокогнітивному й когнітивно-перекладознавчому вивченні інших засобів реалізації категорії інтертекстуальності; залученні інших мов для здійснення зіставного перекладацького аналізу; аналізу перекладу інтертекстуальних одиниць в окремих типах дискурсу.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекстуальний фрейм, текстуальний фрейм, аналогічне мапування, ментальний образ, когнітивна еквівалентність.

ABSTRACT

Tatsakovych, U. T. Intertextuality in Ukrainian translation: a cognitive linguistics perspective (a study of the English fiction of the 20th – 21st c.). – Dissertation manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree, field of study 03 Humanities, specialty, 035 “Philology”. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, 2020.

The dissertation focuses on the analysis of the phenomenon of intertextuality and its English-Ukrainian translation from a cognitive linguistics perspective.

The current importance of the research stems from the need to develop a theoretical and methodological basis for the study of intertextuality in light of cognitive linguistics and cognitive translation studies and conduct a linguo-cognitive analysis of the translation of intertextuality from English into Ukrainian.

The aim of the research is to conduct a comprehensive study of intertextual units in the English fiction of the 20th – 21st c. and its Ukrainian translations from the perspective of cognitive translatology.

The research material is comprised of 1010 intertextual units and their 1004 Ukrainian equivalents, selected from the English literary works of the 20th – 21st c. and their Ukrainian translations.

The novelty of the dissertation lies in the analysis of intertextual units in the context of frame semantics and the theory of dynamic memory by R. Schank. Its novel contributions are as follows: the definition of intertextuality as a cognitive category from the perspective of frame semantics and the theory of dynamic memory is proposed; the concepts “quotation”, “allusion”, “echo” are defined based on the degree of correspondence between intertextual and textual frames; the procedure for a linguo-cognitive translation analysis of intertextual units is developed; linguo-cognitive translation techniques applied to the translation of intertextual units are defined and described.

The theoretical value of the research is determined by the introduction of a theoretically and methodologically substantiated linguo-cognitive approach to the definition and translation of intertextual units. The obtained results contribute to the theoretical and methodological apparatus of cognitive translatology (the procedure for linguo-cognitive translation analysis, linguo-cognitive translation techniques) and cognitive poetics (linguo-cognitive framework of intertextuality).

The practical value of the research is that its findings can be used to develop theoretical and practical courses in translation theory and practice, cognitive translation studies, cognitive poetics as well as for writing academic papers. The research has practical value for translators working in the field of literary translation.

The study employs *the theoretical and methodological underpinnings* of the theory of intertextuality (M. Bakhtin, Y. Kristeva, U. Eco, A. Popovich, N. Pyege-Gros, N. Fateieva, O. Yarema), cognitive linguistics (R. Langacker, G. Lakoff, L. Talmy, M. Johnson, R. Gibbs, Ch. Fillmore, W. Wood, E. Croft, A. Verhagen), cognitive poetics (Z. Kövecses, Z. Ben-Porat, T. Karpenko-Seccombe), cognitive translatology (A. Neubert, G. Shreve, P. Kussmaul, P. Sickinger, A. Rojo López, B. Lewandowska-Tomaszczyk, T. Yansen-Fesenko, O. Dzera, V. Nikonova), the theory of dynamic memory (R. Schank), the theory of perceptual symbol systems (L. Barsalou), simulation semantics (B. Bergen, R. Zwaan).

The *first chapter* “The Concept of Intertextuality and its Translation: Theoretical Basics” presents the existing theories of intertextuality and approaches to its translation, posits a linguo-cognitive definition of a quotation, an allusion and an echo in the context of frame semantics and the theory of dynamic memory.

In light of the presented framework, the basis for understanding and individual interpretation of intertextual relations is the interaction between cognitive structures that contain information about one-time and recurring situations from individual human experience. The remembering of previous information occurs by means of finding similar indexes in the already existing cognitive structure which “supplies” resources to interpret new information (cross-mapping). It is proposed to call a cognitive structure that stores an episode from a certain text in a person's mind a

textual frame, and the one that is activated while reading a text with an intertextual element — *an intertextual frame*. *Intertextuality* is defined as a cross-mapping between intertextual and textual frames and is realized in the form of *intertextual units*.

In light of the broad definition of intertextuality, a frame mapping, depending on the nature of the connection, can be objectified in a variety of forms. The gradation from the maximum to the minimum degree of correspondence between frames is most accurately represented by the triad “quotation – allusion – echo”. A quotation, an allusion and an echo are linguistic expressions that activate a full (a quotation), partial (an allusion) and free (an echo) partial mapping between intertextual and textual frames based on structural and/or thematic/conceptual similarity.

The *second chapter* “The Translation of Intertextual Units: A Linguo-Cognitive Methodology” outlines the methodological principles behind the translation of intertextual units, proposes a procedure for linguo-cognitive translation analysis.

The translation process involves the transfer of frame information and mental imagery between conceptual systems. The success of translation depends on the degree of a conceptual shift between the conceptual systems of the source and target languages, the level of the translator’s professional and intercultural competence, the extent of the translator’s cognitive resources, the nature of differences between individual cognitive styles of the author and translator. The criterion for evaluating translation is the degree of cognitive equivalence that can be high (determined by the preservation of the frame mapping and mental imagery of the source text), medium (activation of the original frame mapping despite modifications to the target mental imagery), low (incomplete frame activation, major modifications to mental imagery and interpretation).

The *third chapter* “The Translation of Intertextual Units from English into Ukrainian: A Linguo-Cognitive Aspect” illustrates the application of the procedure for linguo-cognitive translation analysis as well as the cognitive equivalence model to

the translation of intertextual units from the English literary works of the 20th – 21st c. and their Ukrainian translations; outlines and illustrates the linguo-cognitive techniques for translating intertextuality from English into Ukrainian.

It is concluded that the most commonly used linguo-cognitive techniques for translating intertextual units from English into Ukrainian are *complete activation of the original frame mapping by preserving the linguistic form of the intertextual unit* (66%) and *complete activation of the frame mapping despite modifications to the linguistic form of the intertextual unit* (24%). Both techniques correlate with the strategy of foreignization.

The technique of *complete activation of the original frame mapping by preserving the linguistic form of the intertextual unit* ensures the attainment of a high degree of cognitive equivalence and involves the use of the following operations: 1) the use of the existing translation of the intertextual unit (with or without reference to the source) if it preserves the source mental imagery and does not affect the original interpretation; 2) the author's translation that does not modify the mental image of the intertextual unit and reproduces all the components of the source frame mapping. The study found that a high degree of cognitive equivalence is most characteristic of the translation of allusions to celebrities, literary works and characters, historical events, etc. due to the predominantly laconic form of their textual representation (one word, a word combination).

The technique of *complete activation of the frame mapping despite modifications to the linguistic form of the intertextual unit* ensures the achievement of a medium degree of cognitive equivalence and involves the use of the following operations: 1) the use of the existing translation of the intertextual unit (with or without reference to the source) which introduces modifications to the original mental image that do not affect the source interpretation; 2) the author's translation (with or without reference to the source), provided that changes to the mental image of the intertextual unit do not affect the source interpretation; 3) addition to the mental imagery and the slot structure of the frame mapping. A medium degree of cognitive equivalence is most characteristic of the translation of quotations and echoes due to

their predominantly multicomponent form of textual representation that entails changes to the mental imagery.

The technique of *partial activation of the original frame mapping due to the modification of the linguistic form of the intertextual unit* (4%), which results in incomplete reproduction of the source frame mapping, correlates with the strategy of foreignization (if the intertextual unit in translation is known to the original culture) or domestication (if the intertextual unit in translation is specific to the target culture). The use of this technique results in a low degree of cognitive equivalence. The translation operations applicable within this technique are as follows: 1) the use of the existing translation of the intertextual unit or the author's translation of the intertextual unit (previously translated) that does not reproduce all the components of the original frame mapping that affects the source interpretation; 2) the author's translation of the intertextual unit (with reference to the source) that was not translated into Ukrainian and contains modifications to the mental image that affect the source interpretation; 3) replacement with a different intertextual unit (known to the original culture) which has common elements with the original intertextual unit; 4) replacement with a different intertextual unit (specific to the target culture) which has common elements with the original intertextual unit.

Cognitive non-equivalence (6%) is the result of the omission of the intertextual unit; the author's translation of the intertextual unit (previously translated) that contains significant changes to the mental imagery leading to the neutralization of intertextuality; replacement with a different intertextual unit that does not share common components required for the preservation of the original interpretation.

The prospects for further research are: a study of other forms of intertextuality from the perspective of cognitive linguistics and cognitive translatology; use of other languages for comparative translation analysis; analysis of the translation of intertextual units in specific types of discourses.

Key words: intertextuality, intertextual frame, textual frame, analogous mapping, mental image, cognitive equivalence.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Тацакович У. Т. Інтертекстуальність у лінгвокогнітивному вимірі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. Одеса, 2018. № 35. С. 94—97.
2. Тацакович У. Т. Інтертекстуальність як аналогове мапування між фреймами. *«Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації»*. Київ, 2018. Том 29 (68). № 4. С. 88—93.
3. Тацакович У.Т. Інтертекстуальність у перекладі: Загальний огляд та обґрунтування інтегрованого підходу. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2019. Вип. 11. Т. 2. С. 51—57.
4. Tatsakovych, U. Frame Semantics and Translation of Intertextuality. *Studies about Languages*. Kaunas, 2019. No. 35. pp. 104—120. (SCOPUS)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Тацакович У. Т. Інтертекстуальність у площині фреймової семантики. *«Сучасна філологія: теорія і практика»*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.(м. Вінниця, 14-15 грудня 2018 р.). Вінниця, 2018. С. 91—94.
6. Тацакович У. Т. Фреймовий підхід до перекладу алюзії. *«Переклад і мова: компаративні студії»*: матеріали I Міжн. конф. (м. Київ, 27-28 березня 2019 р.). Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2019. С. 149—150.